

Globalių veiksnių formuojamo netikrumo poveikis gimstamumo sprendimams

Alina Norgėlaitė

Lietuvos socialinių mokslų centro Sociologijos institutas
alina.norgelaite@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje atskleidžiamos globalių veiksnių – COVID-19 pandemijos, karo Ukrainoje, klimato kaitos – formuojamo netikrumo dėl dabarties ir ateities sąsajos su gimstamumo sprendimais. Pristatomi 2021–2022 m. atliktų pusiau struktūruotų interviu su gimusiais 1970–1989 metais informantais rezultatai. Tyrimas atskleidė, kad, planuojant susilaukti vaikų, globalūs veiksniai nėra labai aktualūs, o klimato kaita yra mažiausiai suprantamas ir itin mažai įtakingas veiksnys. O pandemijos ir karo grėsmės, didinančios netikrumą ir skatinančios atidėti sprendimą susilaukti vaikų, labiau jaučiamos pačioje jų pradžioje, tačiau ilginiui taip pat silpsta. Svarbus švelninantis netikrumą veiksnys – stiprus noras turėti vaikų.

Pagrindiniai žodžiai: gimstamumas, netikrumas, klimato kaita, karas, pandemija

The Impact of Uncertainty Created by Global Factors on Fertility Decisions

Summary. The article discusses the effect of global factors – COVID-19 pandemic, war in Ukraine, climate change – that form uncertainty which affects the decision to have children. The aim is to reveal the impact of uncertainty based on the results of the qualitative survey. In 2021–2022 thirty semi-structured interviews were conducted with informants born between the years 1970 and 1989. The research showed that global factors are not relevant when considering children, with climate change being the least understood and influential factor. However, the uncertainty caused by the pandemic and war, which increased uncertainty and prompted a delay in the decision to have children, had a stronger effect in the beginning and lessened with time. The pandemic was associated with the limited availability of medical services, while the reaction to war depended on personal perception of the direct threat. Older generations being close to the end of reproductive age, and younger generations having the desired number of children felt more uncertain about childbearing possibilities. A critical factor that reduced uncertainty was a strong desire to have children. Possessed information and distrust in public institutions appeared to be also quite important.

Keywords: birth, uncertainty, climate change, war, pandemic

Įvadas

Nepaisant atliktų daugybės tyrimų, kuriais siekta atskleisti gimstamumo pokyčius ir jų priežastis, įskaitant ir šeimos politikų analizes gimstamumo atsigavimo Šiaurės šalyse laikotarpiu (pavyzdžiui, Thevenon, 2011), nė viename iš jų iki galo nepaaiškinama,

Received: 2023-01-25. Accepted: 2023-03-15.

Copyright © 2022 Alina Norgėlaitė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

kodėl gimstamumas mažėja Šiaurės šalyse ir Vakarų Europoje. Kai kurie mokslininkai (pavyzdžiui, Vignoli et al., 2020) siūlo tirti, kaip gimstamumą veikia reproduktyvaus amžiaus žmonių patiriamas ar suvokiamas netikrumas dėl dabarties ir ateities. Tiek Lietuvoje, tiek pasaulyje netikrumo dėl dabarties ir ateities ir gimstamumo ryšys iki šiol buvo mažai nagrinėtas, dažniau galima rasti mokslo darbų, kuriuose gimstamumas nagrinėjamas atsižvelgiant tik į ekonominį netikrumą, apimančią šeimos finansinę padėtį (Kreyenfeld, 2016), pajamų nesaugumą, nesaugių darbų plitimą (Kreyenfeld, 2016), vaiko susilaukimo išlaidas (Kravdal & Rindfuss, 2007) ir kt.

Vis dėlto netikrumą formuoja daugiau įvairių mikro- ir makrolygmens veiksnių. Kalbant apie makrolygmenį, pastaruoju metu tampa aktualūs tokie veiksniai, kaip antai COVID-19 pandemija, karas Ukrainoje, klimato kaita. Nors pastaruoju metu daugėja tyrimų, kuriais siekiama atskleisti COVID-19 sukulto netikrumo poveikį gimstamumui, kaip keitėsi ketinimai ir planai susilaukti vaikų (Luppi et al., 2020; Malicka et al., 2021; Gray et al., 2022; Koenig et al., 2022), ar yra kokių skirtumų pagal skirtingas socialines grupes (Aassve et al., 2020; Lappegard et al., 2022), ką patyrė nėščios moterys ir jų partneriai paplitus virusui (Fumagalli et al., 2022; Nespoli et al., 2022), pandemijos padariniai dar nėra iki galo aiškūs. Karinių konfliktų (netiesiogiai dėl karo Ukrainoje) ir gimstamumo ryšys tiriamas nagrinėjant gimstamumo dinamiką (Cetorelli, 2014), poveikį vyrų ir moterų reprodukcinėms funkcijoms (Abu-Musa et al., 2008), patiriamus sukrėtimus, vaikų, giminaičių mirties įtaką sprendimui susilaukti vaikų (Kraehnert et al., 2019) ir kt. Analizuojant klimato kaitos poveikį gimstamumui, bandoma apskaičiuoti žmonių generuojamą taršą (Gerlagh et al., 2022), nagrinėjamas gimstamumas geografiškai skirtingose teritorijose (Casey et al., 2019), elgsenos pokyčiai, keičiantis gamtos sąlygoms (Sellers & Gray, 2019). Lietuvoje karo ir klimato kaitos įtaka sprendimui susilaukti vaikų nebuvo nenagrinėta. Karo poveikis gimstamumui labiau siejamas su struktūriniais gyventojų sudėties pokyčiais (pavyzdžiui, Stankūnienė, 2017). COVID-19 ir gimstamumo sąsajas analizavo A. Maslauskaitė (2021).

Straipsnio tikslas – atskleisti globalių veiksnių – pandemijos, karo Ukrainoje ir klimato kaitos – nulemtą netikrumo poveikį gimstamumo sprendimams, remiantis kokybinio tyrimo rezultatais. Keliami uždaviniai – išnagrinėti netikrumo sąvoką ir jo reiškinį, remiantis U. Beck ir A. Giddens teorinėmis priegomis; atskleisti gimstamumo ryšį su globalių veiksnių lemiamu netikrumu. Atitinkamai formuojami straipsnio skyriai: pirmiausia atskleidžiama netikrumo samprata ir jo raiška rizikos visuomenėje, vėliau apžvelgiamas gimstamumo ryšys su pandemija, karu ir klimato kaita. Paskutiniuose skyriuose pateikiama tyrimo metodika, 2021–2022 m. atliktų trisdešimties pusiau struktūruotų interviu su 1970–1989 metais gimusiais Lietuvos gyventojais rezultatai ir išvados.

Netikrumas rizikos visuomenėje

Netikrumo sąvoka (angl. *uncertainty*) siekiama pabrėžti ne tik dabartinę žmogaus situaciją ir patiriamus sunkumus, bet ir netikrumą dėl ateities (Hanappi et al., 2017), kuris gali būti siejamas su skirtingais veiksniais. Pavyzdžiui, su nestabilia ekonomine situaci-

ja, jos prognozėmis ar su netikrumu dėl partnerystės perspektyvų (Kohler et al., 2006), žmogaus amžiaus, šeimos finansinės padėties (Janušauskienė et al., 2017). Kalbant apie netikrumą, gali būti išskiriamos jį patiriančios socialinės grupės, kreipiamas dėmesys į gebėjimą su juo susidoroti, analizuojama, kokią įtaką tam turi socialiniai tinklai, socialinis pasitikėjimas (Aassve et al., 2021). Netikrumas taip pat yra neatsiejamas nuo lūkesčių ir įsivaizdavimų (Vignoli et al., 2020). Jis gali skatinti individus investuoti į savo žmogiškąjį kapitalą, gyvenimo sąlygų gerinimą ir atidėti ar atsisakyti ketinimo susilaukti vaikų (Kohler et al., 2006).

Neretai netikrumo sąvoka yra vartojama panašiam kontekste kaip *pažeidžiamumo* (angl. *vulnerability*) sąvoka. Vis dėlto pažeidžiamumas kiek dažniau siejamas su esama situacija, nors taip pat yra nagrinėjama patiriama ar galima žala, analizuojami stresoriai, gebėjimas su jais susidoroti, ištekliai, padedantys tai padaryti (Spini et al., 2017), išskiriamos pažeidžiamesnės visuomenės grupės (Zimmermann, 2017).

Netikrumas gali didinti individų pažeidžiamumą. Abi šios sąvokos yra neišvengiamai susijusios su tam tikra rizika, kai ji suprantama kaip sprendimo priėmimas neapibrėžtomis sąlygomis, kai tam tikrų priimtų sprendimų padariniai gali būti nepalankūs ar net žalingi (Brown & Damery, 2009). Tai tampa aktualu poindustrinėje visuomenėje, kurią U. Beck (2009) įvardija kaip rizikos visuomenę. Joje socialinės individo gerovės užtikrinimas neišvengiamai tampa susijęs su socialinės rizikos formavimusi (Beck, 1992). Poindustrinėje visuomenėje iki tol savaime suprantami elgesio modeliai ima nykti, įvairiose srityse pradeda didėti įvairovė. Pavyzdžiui, didėja mokslinės informacijos prieštaringumas (Giddens, 1999). Šioje visuomenėje nustojama nerimauti, ką gamta gali padaryti žmogui, tačiau pradeda rūpintis žalingu žmogaus poveikiu gamtai. Plinta naujos netikrumą keliančios rizikos, apie kurias žmonija neturi pakankamai žinių ir patirties, o išorinės rizikos, kurias galima numatyti ir įvertinti, tampa mažiau aktualios (Giddens, 1990). A. Giddens (1990) teigimu, individai yra bejėgiai prieš globalias rizikas, nes kažkuriuo momentu rizikos tampa nevaldomos, dėl to formuojasi egzistencinis nesaugumo pojūtis. Kuo didesni yra galimos neigiamos tam tikros rizikos padariniai, tuo mažiau tikėtina ta rizika atrodo visuomenės nariams, menkiau tikima jos realumu (Giddens, 1990). Vienas iš netikrumą skatinančių globalių rizikų pavyzdžių – ekologinė pasaulinė krizė. Globalioms rizikoms taip pat yra priskiriami tokie reiškiniai, kaip antai finansų krizės, terorizmas ir kt. (Beck, 2009). Taigi prie globalių rizikų galima priskirti tokias šių dienų aktualijas kaip klimato kaita, karas, ekonomikos ir finansų krizės, COVID-19 pandemija.

Globalių netikrumą lemiančių veiksnių sąsaja su gimstamumu

Prasidėjus COVID-19 pandemijai, kartais buvo prognozuojama, kad gimstamumas dėl ribojamo žmonių fizinio mobilumo, izoliacijos, sudarančios sąlygas partneriams daugiau laiko praleisti kartu, turėtų padidėti (Maslauskaitė, 2021; Aassve et al., 2020). Vis dėlto kontaktų ribojimas reiškia ir tai, kad mažėja reprodukcinio amžiaus žmonių galimybės

sudaryti partnerystes, kartu mažėja ir galimybės susilaukti vaikų (Malicka et al., 2021; Lappegard et al., 2022).

Pandemijos poveikis gimstamumui nėra homogeniškas. Daugiausiai netikrumo kyla pandemijos pradžioje, kai apie ligą, jos eigą ir padarinius žinoma mažiausiai (Gray et al., 2022). Poveikis gimstamumui priklauso ir nuo iki pandemijos šalyje vyravusių gimstamumo tendencijų (Luppi et al., 2020; Aassve et al., 2020) bei daugybės mikro- ir makrolygmens veiksnių sąveikos (Luppi et al., 2020). Mikroveiksniai apima žmogaus psichologinę būklę (Malicka et al., 2021), partnerystės statusą, amžių (Lappegard et al., 2022), išsilavinimą (Lappegard et al., 2022), užimtumo statusą ir padėtį darbe (Gray et al., 2022), turimų vaikų skaičių (Koenig et al., 2022). Makroveiksniai susiję su šalies ekonomine padėtimi (Luppi et al., 2020), socialine politika. Politika gali švelninti ar paaštrinti veiksnių, formuojančių (ne)užtikrintumą, veikiančių sprendimus, susijusius su noru susilaukti vaikų, įtaką (Luppi et al., 2020; Gray et al., 2022; Lappegard et al., 2022).

Netikrumas per pandemiją stiprėja dėl pasikeitusių gyvenimo sąlygų: sunkėjančio darbo ir vaikų priežiūros derinimo, nes yra ribojamas vaikų priežiūros paslaugų teikimas (Aassve et al., 2020), mažėja pajamos¹, didėja darbo praradimo rizika (Aassve et al., 2020). Netikrumą didina sumažėjęs medicinos paslaugų prieinamumas (Malicka et al., 2021), gimdymų izoliacija nuo šeimos, ypač jeigu buvo patvirtinta COVID-19 diagnozė (Fumagalli et al., 2022). Visa tai veikia psichologinę ir moterų, ir vyrų būseną (Nespoli et al., 2022).

Jeigu COVID-19 sukeltas netikrumas susijęs su padariniais žmogui, klimato kaitos ir gimstamumo ryšys susijęs su tuo, kaip žmonių skaičius veikia klimato kaitą. Pripažįstama, kad neigiamą poveikį klimato kaitai daro pasaulyje didėjantis gyventojų skaičius (Gerlagh et al., 2022). Ir nors klimato kaita yra susijusi su ekonomine pramonės veikla, ypač pramonės ekonomikos klestėjimo laikotarpiu, žmonių prieaugis šiuo metu gali būti traktuojamas kaip labiau žalingas (Gerlagh et al., 2022). Lyginant šalis pagal jų raidos stadiją, sparčiausias gyventojų skaičiaus augimas ir didžiausi klimato kaitos padariniai prognozuojami besivystančioms šalims (Das Gupta, 2014). Ir nors žmonės, susidūrę su klimato kaitos neigiamais padariniais, gali patys sąmoningai mažinti norimų susilaukti vaikų skaičių, ypač jeigu tai susiję su jų mažėjančiomis galimybėmis aprūpinti vaikus (Sellers & Gray, 2019), kalbant apie besivystančių šalių gimstamumo kontrolę, akcentuojama gimstamumo politikos įtaka, pabrėžiant šeimos planavimo mokymą ir svarbą (Das Gupta, 2014; Gerlagh et al., 2022).

Manoma, kad poindustrinės visuomenės patiria mažesnę žalingą klimato poveikį, nes turi daugiau išteklių valdyti klimato kaitą veikiančius procesus (Das Gupta, 2014), be to, jose ir taip sparčiai mažėja gimstamumas (Casey et al., 2019). Tyrimai rodo, kad yra žmonių, sąmoningai atsisvelgiančių į žmonijos daromą poveikį klimato kaitai, kai nusprendžia neturėti daug ar apskritai neturėti vaikų. Tiesa, tokie sprendimai gali būti priimami ne tik siekiant prisidėti prie klimato pokyčių švelninimo, bet ir dėl netikru-

¹ Ne visi tyrimai patvirtina teigiamą pajamų praradimo ir mažesnio vaikų skaičiaus ryšį, darbo praradimas gali paskatinti laisvą laiką panaudoti susilaukti vaikų (Koenig et al., 2022).

mo, nerimo, kokiame pasaulyje gyventų vaikas (Schneider-Mayerson & Leong, 2020). Pažymėtina, kad, sprendžiant, ar susilaukti vaikų, klimato kaitos veiksnio įtakingumas priklauso ir nuo to, kiek plačiai visuomenėje yra žinoma problema (Karuga et al., 2022).

O karas yra tiesiogiai susijęs su didėjančiu netikrumu: žmonės, gyvenantys konflikto zonoje, yra pažeidžiami, jie negali prognozuoti konflikto eigos, padarinių. Kaip teigia kai kurie mokslininkai, jeigu šalis nėra išitraukusi į karą, jos gimstamumo tendencijos gali ir nepakisti (Greenwood et al., 2005). Tad atidėti ketinimą susilaukti vaikų skatina tiesiogiai karo sukeltas nesaugumas ir netikrumas (Weinstein 1978). Jis gali būti socialinis (Urdal & Che, 2013), taip pat finansinis, didinantis vaiko susilaukimo ir auginimo išlaidas (Vandenbroucke, 2014). Vis dėlto ginkluotų konfliktų įtaka gimstamumui neretai yra apibrėžiama remiantis tiesioginiais fiziniiais padariniais. Tai susiję su padidėjusia rizika moterų saugumui (Cetorelli, 2014), taip pat su karo laikotarpiu didėjančiu moterų mirtingumu. Viena iš didėjančio mirtingumo priežasčių – mažesnis medicinos paslaugų, reikalingų esant komplikuotam nėštumui ar gimdymui, prieinamumas (Urdal & Che, 2013). Priimant sprendimą susilaukti vaikų, svarbūs tampa ir patirties aspektai. Pavyzdžiui, vaiko netekimas gali skatinti susilaukti kito, o kai susiduriama su brolių bei seserų mirtimi, gali formotis baimė susilaukti savų vaikų (Kraehnert et al., 2019). Be abejo, gimstamumui mažėti turi įtakos ir karo padariniai, kurie nesusiję su netikrumo aspektais. Pavyzdžiui, įvykus struktūriniais pokyčiams visuomenėje – pasikeitus lyčių balansui, dėl padidėjusio vyrų mirtingumo (Stankūnienė, 2017), taip pat dėl partnerysčių iširimo (Vandenbroucke, 2014) susidaro nepalankios sąlygos vaikams gimdyti. Reikia pažymėti, kad karas sukelia ir fiziologinių vyrų ir moterų reprodukcinės sveikatos sutrikimų (Abu-Musa et al., 2008).

Tyrimo metodika

Tyrimo tikslas – ištirti, kas lemia sąmoningą ir nesąmoningą vaikų susilaukimą, su kokiais netikrumo aspektais susiduria žmonės juos planuodami, nėštumo metu ar augindami mažus vaikus. Iš viso 2021 m. gegužės mėn. – 2022 m. spalio mėn. buvo atlikta trisdešimt (įskaitant keturis bandomuosius) interviu. 2021 m. buvo atlikti bandomieji, o 2022 m. – visi kiti planuoti interviu. Ilgą duomenų rinkimo trukmę lėmė tai, kad buvo siekiama su informantais susitikti tiesiogiai. Tačiau dėl užtrukusios pandeminės situacijos vienuolika interviu buvo atlikti ne kontaktiniu, o nuotoliniu būdu, naudojant „Messenger“ pokalbių programą. Duomenų rinkimo trukmė tyrimo rezultatams neturėjo įtakos. Vidutinė interviu trukmė – 1 val. 18 min.

Interviu atlikti su gimusiais 1970–1989 metais informantais. Žmonių, gimusių 1970–1979 metais, vertybės formavosi vaikystėje ar jaunystėje, veikiamos sovietmečio aplinkoje vyravusių nuostatų. 1980–1989 metų kartos atstovų socializacija (bent jau dalis) vyko jau nepriklausomoje Lietuvoje, kurioje vyravo Vakarų pasauliui būdingos vertybės. Siekiant atrinkti kuo įvairesnius informantus ir vengiant didelės išskirties pagal socialines demografines charakteristikas, taikyta kvotinė atranka. Informantų buvo ieškoma

naudojant sniego gniūžtės metodą, taip pat naudojantis UAB „Vilmorus“ paslaugomis. Informantų pasiskirstymas pateikiamas 1 lentelėje.

Tyrimui pasirinktas kokybinio tyrimo metodas – pusiau struktūruotas interviu. Informantai buvo kalbinami apie gyvenimo sąlygas ir aplinkybes vaiko planavimo, susilaukimo metu, idealią situaciją (vaikų skaičių, lytį, vaikų amžiaus skirtumą), lūkesčius, tam tikrus struktūrinius veiksnius (išsilavinimą, užimtumo statusą, būstą), lyčių vaidmenis, valstybės ir socialinio tinklo paramą, asmenines savybes, globalius veiksnius ir kt. Straipsnyje pristatomi tik su nagrinėjamais globaliais netikrumo veiksniais susiję rezultatai, analizuojami atsakymai į tokius klausimus:

- Ar pandemija (karas Ukrainoje, klimato kaita) turėjo / būtų turėjusi įtakos sprendimui susilaukti pirmo (antro, trečio ir kt.) vaiko? Kodėl?
- Kas trikdo, kelia nerimą galvojant apie koronavirusą (klimato kaitą, karą) ir vaikus? Kodėl?

Interviu buvo įrašomi diktofonu, vėliau transkribuojami. Analizė atlikta laikantis V. Braun ir V. Clarke (2006) analizės etapų: susipažinus su duomenimis, jie buvo koduojami, jungiami į temas, kurios buvo peržiūrimos, apibūdinamos, rengiamos ataskaitos. Duomenims apdoroti ir analizei naudota MAXQDA 2022 programa.

Straipsnyje naudojami netikri informantų vardai. Informantai apie interviu tikslą, temą, duomenų panaudojimą ir etiką buvo informuojami tariantis dėl interviu ir prieš interviu. Buvo gautas žodinis sutikimas naudoti nuasmenintus duomenis mokslo tikslais, įskaitant citavimą publikacijose. Interviu išrašuose neminimi informantų asmenybės galintys atskleisti identifikatoriai (vardai, šeimos narių vardai, tiksli gyvenvietė, darbovietės ir kt.).

Galima išskirti keletą tyrimo ribotumų. Pirmiausia, nors buvo informantų, kurie vaiko susilaukė pandemijos, karo Ukrainoje laikotarpiu ar šie reiškiniai prasidėjo netrukus po vaiko gimimo, dalis informantų jau buvo įvykdę reprodukcinis planus ar pasiekę reprodukcinės karjeros pabaigą, tad jie kalbėjo apie globalių veiksnių įtaką jų gimstamumui hipotetiškai, bandydami įsivaizduoti sprendimo priėmimą susilaukti vaikų atitinkamoje situacijoje. Didesnė informantų, susilaukusių vaikų pandemijos ar karo metu, imtis leistų išsamiau ištirti globalių veiksnių formuojamo netikrumo reiškimąsi.

1 lentelė. Informantų pasiskirstymas pagal socialines ir demografines charakteristikas

	Vyrai	Moterys
Kohorta		
1970–1974 m.	4	4
1975–1979 m.	4	4
1980–1984 m.	4	3
1985–1989 m.	3	4
Partnerystės tipas		
Susituokęs (-usi)	6	7

	Vyrai	Moterys
Kohabituojantis (-i)	4	4
Vienišas (-a)*	5	5
Išsilavinimas		
Aukštasis**	9	7
Žemesnis	6	8
Vaikų skaičius***		
1	4	6
2	7	5
3 ir daugiau	4	4
Gyvenamoji vietovė		
Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai	4	5
Kiti miestai	4	4
Miesteliai ir kaimo vietovės	7	6

* Priskiriami nevedę, netekėjusios, išsiskyrę (-usios), našliai (-ės).

** Apima aukštąjį universitetinį ir neuniversitetinį išsilavinimą.

*** Įskaičiuojami ir nebiologiniai vaikai.

Rezultatai

Pandemiją galėtume priskirti prie A. Giddens (1999) naujųjų rizikų. Apie pandemiją jos plitimo pradžioje žmonės turėjo mažai žinių ir negalėjo remtis nei savo, nei vyresnių žmonių patirtimi. Alma (42 m.) būtent ir pabrėžė reiškinio naujumą bei COVID-19 sukeltą netikrumą, kalbėdama apie tai, ar pandemijos metu būtų pasiryžusi gimdyti:

„Jeigu mūsų seneliai sakydavo: „O mano laikais, kai bombos krito...“, ar ne? Tai nė vienas senelis negalėjo pasakyti: „O mano laikais per maro pandemiją kokią nors...“, ar ne? Mes iš tikrųjų nesupratom, su kuo susidūrėm. Ir iš tikro iki šiol mes dar turbūt nesuvokiame masto, kas atsitiko. Ir kokios pasekmės bus ilgalaikės <...>.“

Dalis informantų, ypač karantino metu darbo reikalais turėję galimybę išvykti į užsienį, manė, kad Lietuvoje įtampa buvo dirbtinai kuriama. Pavyzdžiui, Tado (50 m.) teigimu: „Pati pandemija, tas visas toks burbulas padaryts, tai tikrai.“ Daugiausiai nerimo informantams kėlė su medicina ir jos paslaugomis susiję dalykai: baimė nesulaukti tinkamos pagalbos, dėl padidėjusio paslaugų poreikio, per didelio medikams tenkančio krūvio, nerimas dėl skiepijimo poveikio nėščiai moteriai, negimusiam vaikui, stresas dėl nežinomybės, ar vyrui bus leista dalyvauti gimdyje ir kt.

Dalies informantų netikrumas buvo susijęs su asmenine patirtimi. Jolanta (35 m.) pabrėžė, kad ypač sudėtinga situacija pandemijos metu buvo kaimo vietovėse:

„Nu, biškį kėlė ta pandemija, nes negali, kai čia buvo, iš viso uždrausta į tuos miestus važiuoti, viską, o kaime kai gyveni, tai kaime nėra tų produktų, tuos dažniausiai, tokių, kur vaikui, jeigu mažam, reikia. O į miestą išvažiuoti negali <...>.“

Vis dėlto asmeninė patirtis nebuvo lemiamas netikrumo formavimosi veiksnys, nemažą įtaką tam turėjo išoriniai veiksniai, pavyzdžiui, žiniasklaidoje pateikiama informacija. Monika (49 m.), prisimindama, kaip jautėsi, kol jos mažametės anūkės ir ji pati susirgo šia liga, pasakojo:

„O jeigu nėščiai kas, pasidarys kas nors? <...>. Ir dėl vaiko bijai, aišku, ne dėl to, kas tau bus. <...> nes gąsdino gi, kiekvieną dieną: mirsim, mirsim. Tai kaip čia nebijosi?“

Pandemijos poveikis sprendimui susilaukti vaikų yra susijęs ir su kitais veiksniais: finansiniu užtikrintumu (labiau užtikrinti respondentai rečiau kalbėjo apie baimę gimdyti), amžiumi (jaunesni informantai labiau linkę neatidėti sprendimo susilaukti vaikų), partnerystės trukme (trumpiau gyvenantys kartu tyrimo dalyviai mažiau bijojo susilaukti vaikų), turimu vaikų skaičiumi (vaikų neturintieji rečiau nerimavo dėl gimdymo pandemijos metu) ir kt. Svarbūs netikrumo poveikį mažinantys veiksniai – noras turėti vaikų ir stiprus pasitikėjimas medicina pandeminiu laikotarpiu:

„Mes kažkaip pasitikėjom gydytojais, gydytojai liepė skiepytis, mes pasiskiepijom, kad ir nėštumo metu, plius ir, ir saugojomės tų, nu, plovėm rankas, nešiojom kaukes.“ Agnė, 34 m.

Daugiau netikrumo ir noro atidėti vaiko gimdymą buvo jaučiama, kai pandemija tik prasidėjo. Analogiškai, kitas veiksnys – karas Ukrainoje – taip pat siejamas su didesniu nerimu ir baime, kai buvo kalbama apie jo pradžią. Simas (37 m.), trijų vaikų tėtis, prisimena, kad tuo metu jautė didelę įtampą ir buvo pasiruošęs kuprinę su būtiniaisiais daiktais, jeigu neplanuotai tektų palikti namus. Kalbėdamas apie vaikų susilaukimo tikimybę tuo momentu, jis sakė: „Jeigu <...>, kovo mėnesį, tai turbūt reiktų atidėti pusmečiui kokiam.“

Pagal tai, ką informantai kalbėjo apie karą Ukrainoje, juos galima suskirstyti į dvi grupes: manančius, kad karas jų nebūtų paveikęs, ir tuos, kurie bijotų susilaukti vaiko karo metu ar gerai apgalvotų tokį sprendimą. Zitos (44 m.) jauniausiam vaikui interviu metu buvo trylika metų. Paklausta apie karą ir vaikų susilaukimą, ji akcentavo nerimą dėl vaikų ateities:

„Taip, man kilus buvo, buvo mintis, kad jeigu prasidėtų pas mus, ar aš tikrai vaikus gimdžiau tokiam gyvenimui? <...>. Norėtūsi jiems lengvesnio, bet jeigu būtų dabar sprendimas, ar... <...>. Aš tikrai atidėčiau.“

Taigi, netikrumas susijęs ne su pačiu karo faktu, bet su realiai suvokiama grėsme sau ir artimiesiems, t. y. su vyravusia baime, kad karas gali apimti ir Lietuvą. Jolanta (35 m.) buvo įsitikinusi, kad karo poveikis Lietuvai būtų žaibiškas: „Nu, kas iš tos bus Lietuvos, vieną bombą numes ir neliks.“

Informantai, kuriems karo grėsmė neatrodė reali, kad galėtų juos paveikti tiesiogiai, negalėjo susieti su karu ketinimų ar planų susilaukti vaikų apribojimo. Pavyzdžiui, Morta (42 m.), sakė: „Aš galvoju apie tuos dalykus, kurie yra realesni, arčiau.“ Kaip ir pandemijos atveju, karo grėsmę švelninanti aplinkybė – didelis noras turėti vaikų. Agnė (34 m.), patyrusi vieną persileidimą prieš pandemiją ir pastojusi dirbtinio apvaisinimo būdu, sakė apie galimybę sąmoningai pastoti pirmomis karo dienomis: „Mes labai norėjom vaikų, ta prasme, mums nieks jau nerūpėjo, mes jau tiesiog norėjom vaikų.“

Informantai pabrėžė, kad karas kaimyninėje šalyje negali turėti neigiamo poveikio žmonių siekiui susilaukti vaikų, nes vaikai gimsta ir konflikto zonose, žmonės pripranta ir prisitaiko prie įvairių gyvenimo sąlygų. Marius (37 m.) interviu metu akcentavo, kad tuo laikotarpiu žmonės susidūrė su keleriopu netikrumu: ne tik su karo formuojamu, bet ir ekonominiu, pandeminiu, o dažnas susidūrimas su įvairiomis grėsmėmis ilgainiui skatina į jas nebereaguoti:

„Ai, kažkaip tai, nu, aš dėl to ir sakau, kad jau užgrūdinti, iš tikrųjų, jau toji pandemija, čia visokiausių krizių matė, nu, viską gi matė jau.“

Mažiausiai suprantamas ir sunkiausiai su gimstamumu susiejamas informantams veiksnys – klimato kaita. Ji informantų suvokiama kaip tolimesnė, Lietuvai neaktuali problema. Rokas (42 m.) tarsi apibendrina daugumos informantų mintis:

„Ai, nu, kažkaip, matyt, jeigu gyventum kokioje Indijoje, nu, matyt, kur tu matytum aplink ten šiukšlyną vandenyno, tai galbūt įsiai, jo, nerimą keltų. Dabar, kai mes gyvenam tokioje saugioje, gražioje, nu, aplinkoje gamtos, tai kažkaip, nu, nesusimąstau ir nekeliu net.“

Tiek aptariant pandemiją, tiek klimato kaitą pastebima, kad galimų padarinių ignoravimas visų pirma susijęs su įsitikinimu, jog tai dirbtinai sukelta problema. Monika (49 m.) pabrėžia:

„Gamta visą laiką prisitaikys. Čia žmonės tikrai per daug, nu, kalba nesąmonės, galiu taip pasakyti, nu, iš tikrųjų.“

Antras svarbus dalykas – informantams atrodė, kad klimato kaitos pokyčiai dar ilgai nebus juntami. Simas (37 m.) įsitikinęs, kad iki pasijaus padariniai, pasikeis ne viena karta:

„Aš nemanau, kad to sulauks, sulauksim mes ar mūsų vaikai. Nu, gal ten jų vaikai.“

Informantai tikisi, kad kol jie pajus padarinius, jau bus rasti kokie nors dėl klimato kaitos galinčių kilti problemų sprendimai. Kaip ir kalbėdami apie karą, pandemiją, informantai mano, kad vaikai gimsta labai įvairiomis, taip pat ir ekstremaliomis, sąlygomis:

„Vis tiek žmonės <...> ar prieš šimtą metų, ar prieš tūkstantį metų, jie tų vaikų turėjo ir, manau, kad po šimto metų turės ir jie, jiems išliks tas noras turėti <...> tų vaikų.“ Agnė, 34 m.

Informantams buvo sunku įsivaizduoti, kad žmonės galėtų nuspręsti neturėti vaikų dėl klimato kaitos. Pavyzdžiui, Viltė (47 m.) svarstė, kad dėl klimato kaitos galėtų būti susilaukiama mažiau vaikų tik tada, jei dėl poveikio gamtai būtų priimti vaikų skaičių ribojantys įstatymai. Tačiau ji tiki, kad negalintys susilaukti vaikų ir norintys nuslėpti tikrąją priežastį, galėtų deklaruoti, kad jie nenori turėti vaikų būtent dėl noro apsaugoti gamtą.

Kalbant su informantais, išryškėjo nepasitikėjimas viešai prieinama informacija. Keturių vaikų mama Rita (49 m.) suabejojo, ar mokslininkai, kalbantys apie klimato kaitą, neklysta, ir išreiškė nerimą: „Aš atsisakau turėti vaikų, o jeigu tai netiesa?“ Tik vienintelė Alma (42 m.), išgirdusi klausimą, akcentavo, kad ir taip žemėje yra per daug gyventojų, tad bet koku atveju planuoti susilaukti vaikų reikėtų atsakingai:

„<...> bet seniai esu įsitikinęs, kad žmonių yra per daug. <...>. Taip, aš už tai, kad... sąmoningai, <...> kai sako, kad reikia susilaukti trijų vaikų, kad vienas vaikas mama, kitas – tėtis, trečias valstybę išlaikytų, nu, čia didžiausia nesąmonė, kokią aš esu girdėjęs.“

Kalbant su informantais apie pandemijos, karo ir klimato kaitos sąsają su sprendimais, susijusiais su noru susilaukti vaiko, buvo juntama, kad šios temos jiems nėra labai artimos, į jas nesigilinama. Kai kurie informantai teigė, kad nerimauti dėl išvardytų dalykų (bent jau dalies) neverta, nes jų negali nei paveikti, nei prognozuoti. Pavyzdžiui, Asta (36 m.), pandemijos metu gimdžiusi antrą dukrą, kuriai interviu metu buvo metai ir aštuoni mėnesiai, prisiminė:

„Kažkaip aš labai tos pandemijos nesureikšminau, iš tikro, pati.“

Informantų nuomonės išsiskyrė, kalbant apie globalių veiksnių poveikį susilaukti pirmo ar vėlesnio vaiko. Vieni informantai manė, kad globalių veiksnių grėsmė turėtų vienodą poveikį susilaukti kiekvieno vaiko, kitų nuomone, sprendimą susilaukti antro vaiko turėtų paveikti labiau, nes vėlesni vaikai dažniau nei pirmi vaikai būna planuojami, be to, antro vaiko laukdami tėvai jau turi tam tikrą susiformavusį supratimą, kiek ir ko reikia vaikui auginti:

„Nes tu jau patirties turi, ką reiškia auginti vaiką ir kiek, kokių resursų reikia, ir kokios baimės atsiranda. Nes vienaip ar kitaip iki vaiko atsiradimo tu nežinai, kokios baimės atsiranda.“
Alma, 42 m.

Vis dėlto reikėtų atkreipti dėmesį, kad informantai daugiau grėsmių jautė iš tų globalių veiksnių, su kuriais jie susiduria kasdieniame gyvenime. Pavyzdžiui, neretai buvo teigiama, kad didesnę grėsmę kelia informacinių technologijų raida (vaikai tampa labiau pažeidžiami, nenuoširdūs, priklausomi, veikiama jų psichika, jie aptingsta, mažiau laiko leidžia gamtoje, juos lengviau kontroliuoti ir kt.) ir socialiniai tinklai.

Diskusija ir išvados

Globalių veiksnių įtaka netikrumo, susijusio su sprendimais susilaukti vaikų, formavimuisi yra nevienoda. Nagrinėtos globalios rizikos, kurių neigiami padariniai gali būti labai dideli, kaip ir teigė A. Giddens (1990), informantams neretai atrodė mažai tikėtini. Nors buvo deklaruojama, kad šie veiksniai neturi nieko bendro su noru ar lūkesčiu turėti vaikų, pandemijos ir karo Ukrainoje sukulto netikrumo susiejimas su gimstamumu priklausė nuo informantų asmeninės reakcijos į konkretų reiškinį ir gyvenimo aplinkybių. Svarbios švelninančios netikrumą aplinkybės buvo didelis noras turėti vaikų, naujai sudaryta partnerystė, neturėta nė vieno bendro vaiko. Pažymėtina, kad mažiau užtikrinti, ar norėtų susilaukti vaikų minėtomis aplinkybėmis, buvo vyresnės kartos informantai, kurių (informančių arba informantų partnerių) reprodukcinė karjera jau buvo pasibaigusi, arba jaunesni informantai, turėję norimą vaikų skaičių.

Informantus gąsdino pandemijos situacijos naujumas ir aspektai, susiję su medicinos paslaugomis. Nerimavimas dėl šių dalykų (medicinos prieinamumo, skiepų poveikio, vyro nedalyvavimo gimdant) nėra unikali tik Lietuvos gyventojų patirtis. Panašiai žmonės jautėsi ir kitose šalyse, pavyzdžiui, Lenkijoje (Malicka et al., 2021), Italijoje (Nespoli et al., 2022; Fumagalli et al., 2022). Aassve et al. (2020) teigimu, pandemija neturi stipraus tiesioginio ryšio su gimstamumu, nes nesukelia didesnio vaikų mirtingumo, yra pavojingesnė vyresnio, o ne reprodukcinio amžiaus žmonėms. Ryšys tarp jos ir gimstamumo mažėjimo formuojasi dėl socialinių, ekonominių pokyčių, kurie lemia netikrumo stiprėjimą (Aassve et al., 2020).

Netikrumas dėl karo Ukrainoje yra glaudžiai susijęs su informantų psichologine reakcija ir gebėjimu susieti šiuos įvykius su asmenine grėsme, pažeidžiamumu. Dalies informantų pasisakymuose jaučiamas A. Giddens (1990) minimas egzistencinis nerimas ir netikrumas, susiformuojantis, kai suvokiama, kad rizikos ir jų keliamos grėsmės tampa nebevaldomos. Abiem atvejais, aptariant ir pandemiją, ir karo situacijas, informantų reakcija (noras atidėti šeimos pagausėjimą ar apskritai nesusilaukti vaikų) stipriai priklausė nuo laikotarpio, kuris buvo prisimenamas. Reikia pažymėti, kad kaip ir kitose šalyse, pavyzdžiui, Australijoje (Gray et al., 2022), ankstyvesnėje pandemijos stadijoje, kai dar neturima pakankamai informacijos apie tai, kas vyksta, ir neįmanoma prognozuoti ateities, žmonės jaučia daugiau netikrumo ir mažiau yra linkę įsivaizduoti, kad tokiu laikotarpiu galėtų planuoti vaiko gimimą.

Netikrumui formuotis nebūtina asmeninė patirtis. Jis gali formuotis išoriškai, kai, pavyzdžiui, žiniasklaidoje pradedama daugiau dėmesio skirti nerimą keliančioms situacijoms (Rossetti, 2019). Vis dėlto žinoti apie problemą yra svarbu. Be to informantai negali susieti konkretaus veiksnio su gimstamumo elgsena. Dažnas pabrėžimas, kad klimato kaita yra nesidomima ir deklaruojamas netikėjimas jos neigiamais padariniais, gali būti priežastis, kodėl informantams buvo taip sudėtinga susieti klimato kaitą su gimstamumu. Tyrimai rodo, kad ir kaimyninėje Lenkijoje, nors yra žmonių dėl klimato kaitos atsakančių turėti vaikų, žinios apie klimato kaitą dar yra ribotos (Karuga et al., 2022).

Šis tyrimas atskleidė, kad netikrumo ir gimstamumo ryšiui turi įtakos ne tik minėti su asmenine patirtimi, amžiumi, turimų vaikų skaičiumi ir lūkesčiais susiję aspektai. Yra svarbu, kokia informacija disponuoja žmonės sprendimo priėmimo metu, tai, kiek užtikrinti jie jaučiasi dėl politinių (kad ir dėl ribojimų COVID-19 pandemijos metu) sprendimų. Taip pat buvo pastebėtas rizikos visuomenei būdingas patirties susidūrus su naujomis rizikomis trūkumas, nepasitikėjimas valstybės institucijomis, jų skleidžiama informacija, atliekamais veiksmais (Beck, 1992) bei tikėjimas, kad technologijų pažanga formuoja naujas rizikas (Beck, 2009). Išryškėjo socialinės politikos svarba, nes ji gali turėti poveikį patiriamam netikrumui. Ateityje būtų tikslinga detaliau tirti, kaip aktyvaus reprodukcinio amžiaus žmonės reaguoja į socialinės politikos pokyčius, kokį tai turi poveikį netikrumui mažinti, esant globalioms grėsmėms.

Literatūra

- Aassve, A., Le Moglie, M., & Mencarini, L. (2021). Trust and fertility in uncertain times. *Population Studies*, 75(1), 19–36. <https://doi.org/10.1080/00324728.2020.1742927>
- Aassve, A., Cavalli, N., Mencarini, L., Plach, S., Bacci, M. L. (2020). The COVID-19 pandemic and human fertility: birth trends in response to the pandemic will vary according to socioeconomic conditions. *Science*, 369(6502), 370–371. <https://doi.org/10.1126/science.abc9520>
- Abu-Musa, A. A., Kobeissi, L., Hannoun, A. B., Inhorn, M. C. (2008). Effect of war on fertility: a review of the literature. *Reproductive Biomedicine Online*, 17, 43–53. [https://doi.org/10.1016/S1472-6483\(10\)60189-7](https://doi.org/10.1016/S1472-6483(10)60189-7)
- Beck, U. (2009). *World at Risk*. Polity Press.
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Sage.
- Braun, V., Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1191/1478088706qp063oa>
- Brown, J. D., Damery, S. L. (2009). Uncertainty and risk. In: N. Castree, D. Demeritt, D. Liverman, B. Rhoads (Eds.), *A Companion to Environmental Geography* (pp. 81–94). Wiley-Blackwell.
- Casey, G., Shayegh, S., Moreno-Cruz, J., Bunzl, M., Galor, O., Caldeira, K. (2019). The impact of climate change on fertility. *Environmental Research Letters*, 14(5), <https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab0843>
- Cetorelli, V. (2014). The effect on fertility of the 2003–2011 war in Iraq. *Population and Development Review*, 40(4), 581–604. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2014.00001.x>
- Das Gupta, M. (2014). Population, poverty, and climate change. *The World Bank Research Observer*, 29(1), 83–108. <https://doi.org/10.1093/wbro/lkt009>
- Fumagalli, S., Ormaghi, S., Borrelli, S., Vergani, P., Nespoli, A. (2022). The experiences of childbearing women who tested positive to COVID-19 during the pandemic in northern Italy. *Women and Birth*, 35(2022), 242–253. <https://doi.org/10.1016/j.wombi.2021.01.001>
- Gerlagh, R., Lupi, V., Galeotti, M. (2022). Fertility and climate change. *The Scandinavian Journal of Economics*, <https://doi.org/10.1111/sjoe.12520>
- Giddens, A. (1999). Risk and Responsibility. *The Modern Law Review*, 62(1), 1–10.
- Giddens, A. (1990). *The Consequences of Modernity*. Polity Press.
- Gray, E., Evans, A., Reimondos, A. (2022). Having babies in times of uncertainty: first results of the impact of COVID-19 on the number of babies born in Australia. *Australian Population Studies*, 6(1), 15–30. <https://doi.org/10.37970/aps.v6i1.101>

Greenwood, J., Seshadri, A., Vandenbroucke, G. (2005). The baby boom and baby bust. *American Economic Review*, 95(1), 183–207. <https://doi.org/10.1257/0002828053828680>

Hanappi, D., Ryser, V. A., Bernardi, L., Le Goff, J. M. (2017). Changes in Employment Uncertainty and the Fertility Intention-Realization Link: An Analysis Based on the Swiss Household Panel. *European Journal of Population*, 33, 381–407. <https://doi.org/10.1007/s10680-016-9408-y>

Janušauskienė, D., Vileikienė, E., Nevinskaitė, L., Gečienė, I. (2017). Subjektyvus grėsmių suvokimas: ar Lietuvos gyventojai jaučiasi saugūs? *Filosofija. Sociologija*, 28(2), 99–108.

Karuga, F. F., Szmyd, B., Petroniec, K., Walter, A., Pawełczyk, A., Sochal, M., Bialasiewicz, P., Strzelecki, D., Respondek-Liberska, M., Tadros-Zins, M., Gabryelska, A. (2022). The Causes and Role of Antinatalism in Poland in the Context of Climate Change, Obstetric Care, and Mental Health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20). <https://doi.org/10.3390/ijerph192013575>

Koenig, L. R., Smith Hughes C., Gemmill, A., Diamond-Smith, N. (2022). Unequal impacts of the COVID-19 pandemic on women's fertility preferences: Evidence from a longitudinal cohort in the United States. *SSM Population Health*. <https://doi.org/10.1016%2Fj.ssmph.2022.101305>

Kohler, H. P., Billari, F. C., Ortega, J. A. (2006). Low Fertility in Europe: Causes, Implications and Policy Options. In ed. F. R. Harris (Eds.), *The Baby Bust: Who will do the Work? Who Will Pay the Taxes?* (pp. 48–109). Rowman & Littlefield Publishers.

Kraehnert, K., Brück, T., Di Maio, M., Nistico, R. (2019). The effects of conflict on fertility: Evidence from the genocide in Rwanda. *Demography*, 56(3), 935–968. <https://doi.org/10.1007/s13524-019-00780-8>

Kravdal, O., Rindfuss R. R. (2007). Changing relationships between education and fertility: A study of women and men born 1940–1964: Working Paper. *Memorandum*, 2007(11), University of Oslo, Department of Economics, Oslo. <https://doi.org/10.1177/000312240807300>

Kreyenfeld, M. (2016). Economic Uncertainty and Fertility. In K. Hank, M. Kreyenfeld (Eds.), *Social Demography Forschung an der Schnittstelle von Soziologie und Demografie. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (pp. 59–80). Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-11490-9_4

Lappegard, T., Kornstad, T., Dommermuth, L., Kristensen, A. P. (2022). Understanding the positive effects of the COVID-19 pandemic on women's fertility in Norway. *Discussion Papers*, 979. <http://www.ssb.no/en/forskning/discussion-papers>

Luppi F., Arpino, B., Rosina, A. (2020). The impact of COVID-19 on fertility plans in Italy, Germany, France, Spain, and the United Kingdom. *Demographic Research*, 43(47), 1399–1412. <https://www.jstor.org/stable/26967844>

Malicka, I., Mynarska, M., Swiderska, J. (2021). Perceived consequences of the COVID-19 pandemic and childbearing intentions in Poland. *FR – Journal of Family Research*, 33(3), 674–702. <https://doi.org/10.20377/jfr-666>

Maslauskaitė, A. (2021). COVID-19 pandemija ir gimstamumas: ko tikėtis ateityje? *Filosofija. Sociologija*, 32(4), 377–385.

Nespoli, A., Ornaghi, S., Borrelli, S., Vergani, P., Fumagalli, S. (2022). Lived experiences of the partners of COVID-19 positive childbearing women: A qualitative study. *Women and Birth*, 35(2022), 289–297. <https://doi.org/10.1016/j.wombi.2021.07.006>

Rossetti, D. (2019). Why Are Birth Rates in Sweden Falling? *Population Europe*. Internetinė priedaga: <https://population-europe.eu/policy-insights/why-are-birth-rates-sweden-falling> (žiūrėta 2020 m. lapkričio 30 d.).

- Schneider-Mayerson, M., Leong, K. L. (2020). Eco-reproductive concerns in the age of climate change. *Climatic Change*, 163(2), 1007–1023. <https://doi.org/10.1007/s10584-020-02923-y>
- Sellers, S., Gray, C. (2019). Climate shocks constrain human fertility in Indonesia. *World Development*, 117, 357–369. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2019.02.003>
- Spini, D., Bernardi, L., Oris, M. (2017). Toward a Life Course Framework for Studying Vulnerability. *Research in Human Development*, 14(1), 1–25. <https://doi.org/10.1080/15427609.2016.1268892>
- Stankūnienė, V. (2017). Long-lasting trajectory of population ageing in Lithuania: fundamental and specific factors. *Lithuanian Journal of Statistics*, 56(1), 5–17.
- Thevenon, O. (2011). Family policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review*, 37(1), 57–87. <https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x>
- Urdal, H., Che, C. P. (2013). War and gender inequalities in health: the impact of armed conflict on fertility and maternal mortality. *International Interactions*, 39(4), 489–510. <https://doi.org/10.1080/03050629.2013.805133>
- Vandenbroucke, G. (2014). Fertility and Wars: the case of world war I in France. *American Economic Journal: Macroeconomics*, 6(2), 108–36. <https://www.aeaweb.org/articles/pdf/doi/10.1257/mac.6.2.108>
- Vignoli, D., Bazzani, G., Guetto, R., Minello, A., Pirani, E. (2020). Uncertainty and Narratives of the Future: A Theoretical Framework for Contemporary Fertility. In R. Schoen (Eds.), *Analyzing Contemporary Fertility* (pp. 25–47). Springer.
- Weinstein, J. (1978). Fertility decline and social service access: reconciling behavioral and medical models. *Studies in Comparative International Development*, 13(1), 71–99.
- Zimmermann, A. (2017). Social Vulnerability as an Analytical Perspective. *Population Europe Discussion Papers 4*: 1–12.